

PG
201
V24

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

P464
Nas Jezik

The University
of Michigan
Periodical
Reading Room

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIX, св. 1

БЕОГРАД, 1972.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) М. Стевановић, Поводом једног случаја употребе сиклантике између делова синтагме	1—6
2) Берислав М. Николић, Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику	7—20
3) А. Пецо, Један пример погрешне аналогије	21—25
4) Ж. Станојчић, Чиниоци континуитета у књижевном језику	26—42
5) Д. Гортан-Премк, Приступ обради падежних син- тагми у средњој школи (наставак)	43—52
6) Милија Станић, Босанскохерцеговачки „Правописни приручник”	53—64
7) Језичке поуке	65—68

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД

1972.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело” — Београд,
Вука Караџића 5

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

(наставак)³⁷

О акузативу без предлога

73. Основно значење акузатива³⁸ без предлога је *опште објекатско*; њим се означава појам на који је глаголски процес директно управљен и који је тим глаголским процесом непосредно и у целини ангажован као пасиван или у пасивној улози. И ово је баш она семантичко-синтаксичка вредност према којој се акузатив као категорија разликује од других беспредложних падежа: од генитива — са основном партитивном и аблативном семантиком, од датива као општенаменског падежа и од инструментала, којим се означава посредник, средство вршења глаголске радње. Да објаснимо: директна управљеност глаголског процеса одваја акузатив од инструментала и делом од генитива, јер појму у инструменталу (*сече хлеб ножем*) и аблативном генитиву (*боји се зиме*) није усмерена глаголска радња; ангажовање у целини одваја акузатив од партитивног генитива (исп. *дај ми свеску : дај ми комад хлеба*); пасивна, пак, улога одваја акузатив од датива и инстру-

³⁷ Претходне наставке в. у Нашем језику, књ. XVII, св. 3, стр. 143—154, књ. XVII, св. 5, стр. 307—319. и књ. XVIII, св. 4—5, стр. 263—271.

³⁸ Овај се падежни облик у старогрчком називао *atitatikē ptōsis*, а у латинском *casus causativus*, што би у преводу значило „падеж коначног резултата, учинка радње”. Данашњи, пак, назив потиче од новијег латинског назива *accusativus*, што би значило „тужитељни падеж” (отуд у руском „винительный падеж”). Новији латински назив усвојен је као интернационални термин, мада би старогрчки назив више одговарао самом значењу појма у овоме падежном облику. Међутим ово није од значаја јер су сви термини само условни називи за одређене појмове, појаве. Исп. R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, Zgb. 1969, под *akuzativu*.

ментала, јер појмови у дативу (*додајем му лопту*) и инструменталу (*сечем хлеб ножем*) нису пасивни — они активно учествују у вршењу глаголке радње.

74. Акузатив без предлога јавља се увек у синтагмама са глаголом у функцији управног члана; у синтагмама са *акузативом објекатског значења* управни глагол увек је прелазан, транзитиван³⁹. Ово је разумљиво с обзиром на то да се акузативом означава појам који је ангажован, обухваћен глаголском радњом, односно на који прелази глаголска радња. Да наведемо примере:

Некад сам држао да сам целу ову ствар ја сам однекуд измислио (Р. Домановић, Воћа, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, стр. 246). — [Ја] сам почео писати дело: „Штедња у нашем народу“ (Страдија, 257). — Проваљујмо трњак (Воћа, 249). — Обаљуј плот (И., 249). — Старац... утануо ногу (И., 250). — Деца ... пачу и једва их мајке утишавају (И.). — Говорник [је] ... охрабрио свет да иде даље (И., 251). — Ја се извиним господину министру што сам га сметао⁴⁰ у послу (Страдија, 258). — Једно дете ударила врљика преко ножице (Воћа, 250). — Завапи понеко коме се забије трн у

³⁹ Мада се према Наставиом плану и програму за гимназију у СР Србији глаголи обрађују тек у четвртном разреду (а падежи у трећем), наставник ће морати, пре него што пређе на обраду објекатског акузатива, ученицима да објасни, макар укратко, појам прелазности, транзитивности глагола. Довољно би било да, за ову прилику, ученици науче: да су глаголи речи које означавају какву радњу или стање, и да се те радње, ти процеси врше на различите начине — једне радње се врше увек на каквом предмету, објекту ван субјекта (*ја читам књигу*), друге се врше у самом субјекту (*ја дрхтим од страха*), а треће субјекат изводи на самом себи (*ја се чешљам*). Први се глаголи називају *прелазним, транзитивним*, други *непрелазним, интранзитивним*, а трећи *повратним или рефлексивним*. Исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, изд. Научно дело, Бгд. 1964, 332—334.

⁴⁰ О паралелној употреби датива и акузатива као допуне глаголу *сметати* (као и глаголима *саветовати, помагати*) в. у Нашем језику, књ. XVIII, св. 4—5, стр. 267.

руку или га шине острига по лицу (И., 249). — Да изаберемо вођу ... који ће нас водити правим ... путем (Вођа, 247). — Меће руку на уста (И.). — Они би сами чисто хтели да цео тај проклети крај и оне бедне кућице понесу, да се може како, собом (И., 248). — Узнемирили и људи и жене, а и деца што их мајке носе на леђима (И.). — Дечурлија вуку псе о ланцима (И.). — Дигни главу, погледај (И., 253). — Неки, опет, натоварили магаре (И., 248). — Браћо! — истаче се одједном један глас и надмаши остале, промукле, тупе гласове (И., 247).

Мало ко да нема⁴¹ трн у руци (Вођа, 250). — Изгубили су чак и веру (И., 252). — Сваки зеленаш ... могао је себи купити ... титулу (Страдија, 253). — Сигурно зна добро најпречи и најбољи пут (Вођа, 247). — Кажите ми мени који познаје овога путника што ... седи у хладу крај пута (И.). — Није могло рабати ... на овакву сушу какву ваља нико никад није запамтио (И., 246). — Читао сам чудну причу (Страдија, 253). — Узеше опет загледати странца (Вођа, 247). — Јуче сам ја видео овога истог човека са једним дечаком (И.). — Ми морамо одмах послушати овај предлог (И., 246). — Слушао сам све говоре (И.). — Нико никог нити слуша нити може чути (И., 247). — Отада воли своју жену (Страдија, 256). — Он зна многе ствари, говори стране језике, игра шах а игра и одбојку (Пример из говорног језика). — Он једнако трпи бол (Вођа, 250). — Домановић није могао да отрпи неправде и понижења (Читанка, 240). — Боли га њена хладноћа (Пример из говорног језика). — Завија га у трбуху (И.). — Воља га је (И.).

Дрино водо, племенита мебо / Измећ' Босне и измећ' Србије! / Наскоро ће и то време доћи / Кад ћу ја и те бека прећи, / И честиту Босну полазити (Народна песма). —

⁴¹ О употреби акузатива односно генитива уз одричне глаголе в. у Нашем језику, књ. XVII, св. 5, стр. 313—314.

Он прескочи ограду (Пример из говорног језика). — Последњу деценију прошлога столећа Србија је провела у мучној друштвеној и политичкој кризи (Читанка, 260). — Пријатно смо провели празник (Пример из говорног језика).

75. У све три групе наведених примера име у акузативу означава објекат глаголске радње; примери, пак, у овим групама разликују се према значењима глагола за који су акузативи везани.

76. У првој групи примера управни глаголи означавају физичко или какво друго дејство под чијим се утицајем објекат ствара или на различите начине мења, било мењајући свој квалитет или квантитет, било мењајући положај у простору. У првом и другом примеру — *измислио је ову ствар и пише дело* — појмове у акузативу *ову ствар* и *дело* ствара субјекат вршећи радње означене глаголима *измислити* и *писати*. У даљим примерима појам у акузативу се или руши, уништава — *обаљуј плот*, или мења на различите начине — *уганути ногу*, *утишати дете*, и др., или се, пак, објекат премешта с једног места на друго — *вуку псе* и сл.

77. У другој групи примера управним глаголима казује се однос субјекта према објекту; у њима се објекти не мењају, већ се само управним глаголима за које су везани означава њихов однос према субјекту; посесиван — *нема трн*, сазнајни — *зна пут*, опажајни — *видео човека*, емотиван — *воли жену* или какав други. Нпр. у реченицама *говори стране језике*, *игра шах* и сл. глаголи *говорити* и *играти* означавају извесне врсте квалификативни однос објекта према субјекту, односно у њима име у акузативу значи уопште оно што субјекат зна, уме радити, што је, према томе, његова квалификација⁴². У примерима типа — *трпи бол* појам у акузативу обележава какво стање, а управни глагол именује тип везе субјекта са таквим

⁴² Синтаagmaма овога типа синонимичне су синтагме типа *говори страним језицима* или *говори на страним језицима* и *игра шаха*, и оне се у говору готово једнако често употребљавају.

стањем, а у примерима типа — *завија га у трбуху* објекти, пак, именују појмове који су захваћени стањем казаним управним глаголом, односно у последња два примера из друге групе имамо, у ствари, тзв. безличне реченице са логичким субјектом у акузативу⁴³.

78. У трећој групи примера имамо такође објекатски акузатив само просторног односно временског значења. У њима управни глаголи означавају радње прелажења или проживљавања, провођења каквих просторних (*прећи Дрину*) или временских појмова (*провести празник*).

79. Уз извесне се глаголе у нашем језику могу употребити и по два акузатива без предлога један до другог; то су глаголи *учити*, *питати*, *молити* и глаголи *чинити*, *поставити* и још неки (као и глаголи од њих изведени). Навешћемо примере:

Тад Ђевојка говори Ђеверу, / што је бјеше научила мајка (Народна песма). — Учитељ учи Ђаке ту песму (Пример из говорног језика). — Ту ствар сам те већ једном питао (И.). — Ово те молим да ми учиниш (И.).

Кога ћемо чинити у Будиму св'јетла краља (Народна песма). — Учинићу Ђецу јаничаре (И.). — Струк му мећу дрво шимширово (И.). — Ја имам млада Стјепа господара (И.). — Какву њему стару мајку кажеш (И.). — Седло не чини коња добра (Народна пословица). — Кад ме глобише, крива ме набоше (И.).

Акузативе какве имамо у првој групи примера називамо *двојним акузативима*, а какве имамо у другој — *предикативним акузативима*.

80. У синтагмама с двојним акузативом — *учити ћака песму* — имамо два акузатива различита по своме значењу везана за исти глагол као управни члан. Први акузатив је прави објекатски акузатив — *учити ћаке*; други, пак, по своме значењу представља за акузатив без предлога нову значењску катего-

⁴³ Овим синтагмама синонимичне су синтагме са дативом у функцији логичког субјекта — *завија му у трбуху* или *воља му је*. Исп. о њима у Нашем језику, књ. XVIII, св. 4—5, стр. 267—268.

рију — наменску — *учити ћаке песму*. Синтагме с двојним акузативом у савременом језику осећају се застарелим, архаичним, а место њих чешће се употребљавају синтагме које у функцији другог зависног члана имају датив — *учити ћаке песни*, или акузатив с предлогом *за* — *питати за ову ствар*, или локатив с предлогом *о* — *питати о овој ствари*.

81. И у синтагмама с предикативним акузативом — *учинићу ћецу јањичаре* — први акузатив — *ћецу* — право је објекатског значења, док се други — *јањичаре* — јавља у предикативној функцији, тј. као саставни део предиката (у овом случају то су обично глаголи са недовољно одређеним значењем, као *чинити*, *поставити* и сл.), те самим тим означава посебан, предикативни акузативни однос.

И ове се синтагме у савременом језику много чешће употребљавају са инструменталом наместо другог акузатива — *учинићу децу јаничарима*, или са акузативом с предлогом *за* — *за струк му мећу дрво шимширово*.

82. Акузатив без предлога може имати, осим падежног, и *прилошко, адвербно значење*. Њиме се може одређивати време вршења глаголске радње — *Захвалише богу што су први дан срећно стигли*, Воћа, 250; *ту ноћ није спавао*, из говорног језика, или *цена онога о чему се у реченици говори* — *то кошта хиљаду дуката; чудне пушке, ваља мушку главу*, или се, пак, одређује *мера*, или она у којој се јавља појам у функцији даљег објекта, тј. појам у партитивном генитиву — *дај ми шаку пиринча; узео је команд хлеба*, или она којом се мери трајање глаголског процеса — *Ишли су кратко време*, Воћа 249.

Акузативу временског значења синонимичан је темпорални генитив⁴⁴. Основна карактеристика и једног и другог облика је то што име и у акузативу и у генитиву има уза се увек одредбу (исп. *ту ноћ није спавао, мало су прешли тога дана*, али се никако не би могло рећи — *ноћ није спавао, мало су прешли дана*).

⁴⁴ Исп. о томе у *Нашем језику*, књ. XVII, св. 5, стр. 313.

О акузативу с предлозима

83. У нашем се језику велики број предлога својим општим значењем слаже са акузативом. То су углавном предлози: *кроз, низ, уз; на, у, о, по; међу, над, под, пред, за*. Само се прва три предлога употребљавају искључиво с акузативом, друга четири употребљавају се с акузативом и локативом, а остали с акузативом и инструменталом.

Акузативне синтагме с овим предлозима могу имати различита значења, што зависи, с једне стране, од значења управне речи, обично глагола, и, с друге стране, од значења појма с именом у акузативу. Навешћемо најчешћа значења.

84. *Месно значење*. Три су основна локална значења акузатива с предлозима: њиме се одређује или место завршетка глаголске радње, или место, простор који се обухвата глаголском радњом, односно у чијим оквирима се врши глаголска радња, или се, пак, одређује место које се налази сасвим близу појма у акузативу, уз сам појам с именом у акузативу.

Меће руку на уста (Воћа, 247). — Други би се брзо плет десет пута досад умешао међу нас (Ич). — Дође на уречено место (И., 248). — Ту је ... кљусе ... на кога су натоварили вазда неких ... торби (И.). — Удари у плот од општинске зграде (И., 249). — Сваки [је] био у стању скочити ... за њим и у ватру и у воду (И.). — Воћа западне у неки велики трњак и застаде (И.). — Завапи понеко коме се забије трн у руку (И.). — Стропоштају се у јендек, у јаругу, ударе на врзину, на остругу, на боцу (И., 251). — Неки завили мараме ... и хладне облоге метнули на чворуге (И.). — Изиће на обалу (И., 252). — Обесили руке о раме (И.). — Има право да се кандидује за посланика на једно упражњено место (Страдија, 256).

Синоћ онај дечко отишао некуд кроза село (Воћа, —247). — Старцу се слила суза низ смежурано лице (И., 248).

Викнуше опет они уз вођу (Вођа, 249). — Невера ти седи уз колено (Народна песма).

У првој групи примера наведени су акузативи с предлозима којима се означава место завршетка глаголске радње, а то место може бити или у границама појма с именом у акузативу (*забити трн у руку*) или у његовој непосредној околини (*дође пред кућу*), што зависи од значења речи у акузативу, од значења управног глагола, а посебно од значења самога предлога: исп. *меће руку на уста : меће руку у уста*; у првом примеру место завршетка радње *стављања* налази се на површини појма с именом у акузативу, а у другом примеру у његовој унутрашњости.

У другој групи су наведени примери у којима се акузативом с предлогом означава место у чијим се границама, дуж кога се врши глаголска радња.

У трећој групи су примери у којима се акузативним синтагмама означава да се неко или нешто налази сасвим близу, поред појма с именом у акузативу.

85. *Временско значење.* И ово значење акузативних синтагми с предлозима, као и месно, може бити тројак: акузативом с предлозима одређује се или време у току кога се врши односно извршава глаголски процес, или време после кога ће се вршити глаголска радња, тј. време које ће протећи до њеног вршења, или се пак одређује какав временски период, временско трајање с којим се поклапа глаголски процес. Ово последње временско значење може имати акузатив једино с предлогом *уз*, и, морамо одмах рећи, оно није обично у савременом књижевном језику, но ми смо га овде поменули зато што се оно среће у језику неких писаца (обично оних из Босне и Херцеговине), а посебно зато што се налази у језику Вука Караџића.

Мудри странац за све време...не подиже главу (Вођа, 248). — У исто време, сазнам око чега се води та ... борба (Страдија 255). — Уранила Косовка дјевојка, / Уранила рано у недељу (Народна песма). — Гром за-

грме на светога Саву / Усред зиме кад му време није (И.).

Доћи ћу опет кроз недељу дана (Пример из говорног језика). — Вратићу се за један сат (И.).

Он позове к себи и Дели-Ахмета, који је ... убио Мехмед-бега ... пак му сад уз рат била дана...и команда (Вук, Први српски устанак). — Бећир-паша по уговору заиста одржи у Србији прву амнестију...и тако тврдо да и они Срби који су уз рат били њемачки чиновници ... остану сасвим на миру (И.).

86. *Значење циља, намене.* У примерима:

Не дао бог да родитељи дочекају да губе децу кад приспеју за удају и женидбу (Воћа, 251). — На телу готово и не беше места за нове ране и уоје (И.). — Ја лично верујем у ту његову лаж као у највећу истину (Страдија, 253). — Причаше о великом пожртвовању за спас земље (И., 254). — Купим свате, идем по бевојку (Народна песма). — Ко неће брата за брата, он ће туђина за господара (Народна пословица) —

име у акузативу означава оно ради чега се врши глаголска радња односно оно чему је, на различите начине, намењен, усмерен појам управне речи (која је, констатујмо, најчешће глагол, а може бити и именица, као у синтагми *пожртвовање за спас земље*, или која друга реч, нпр. *она је способна за сваки посао*).

87. *Узрочно значење* акузативних синтагми блиско се значењски наменском, јер оно ради чега се врши какав процес може у исто време бити и оно што подстиче сам процес, тј. може бити његов узрок.

Завади се мајка и бевојка, / Не о граде ни о винограде, / Већ о једну танану кошуљу (Народна песма). — Старјешине [су] готово све викале на Младена и на Милоја, и кривиле их за пропаст на Каменици (Вук, Први српски устанак).

Узрочно значење није ни обично ни често за акузативне синтагме, но ми смо га поменули зато да бисмо показали како се у језику једно значење додирује с другим, развија у друго, као што се у овом случају наменско развило у узрочно.

88. Акузативним синтагмама с предлозима може се одређивати и *начин* на који се врши глаголска радња односно околности у којима се она одваја, као што имамо у примерима:

Затим се почеше одвајати у групице (Воба, 247). — Он ... процеди кроз зубе (И., 248). — Иде ... ослањајући се на штап (И., 250). — Ово [се] мора рачунати у ситнице (И.). — Мало су прешли ... јер су још неколико ... препона морали савлађивати, а уз мршаву храну (И.). — Сеја брату кроз плач одговара (Народна песма).

89. *Напомена.* После ове обраде најчешћих значења акузативних синтагми добро би било да наставник да ученицима за задатак да из каквог краћег текста (најбоље из Читанке) поваде све акузативне синтагме (свакако са делом реченице потребним за разумевање значења) и да на часу заједно са њима изврши семантичко-синтаксичку анализу наведених примера.

Д. Гортан-Премк